

«Աստուածաշունչ»ը, իրեւ հնագոյն գեղեցիկը, որ իր ձեւին և տեսակին մէջ կը մնայ միակ և անզուգական։ Ու խորհիլ և բաղդատել գործը հալածուած, փախստական ու աղքատիկ Մխիթարի՝ զործին հետ Ուկանի, որ ունէր իրեն Մեկենաս և նեցուկ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսն և օժանդակ բարեսէր հարուստներ։

Բայց այս տեսակէտներէն աւելի մեզ
հետաքրքրողը կուսանորոգի մեծ ճիզն է Աւ-
տուածաշունչը իր բնիկ հարազատ նախ-
կին ոսկեղէն լեզուին վերածելու՝ ինչպէս
զայն հայացուցած էին Սահակ ու Մեսրոպ.
և եթէ առ ժամն պակսեցաւ միջոցը իր
սրբազն գաղափարն իրագործելու, սա-
կայն կտակ թողուց հիմնական իր սկրզ-

զայ զաւագ բուզոց դրական լի և ը-
բունքը։ Որով 1800-ին սկիզբներն, ելք
Մխիթարյա Ուտար արդէն ձեռք ձգած էր
բաւականաթիւ հայ զրչագիրներ և անոնց
համեմատութեամբ «ցաջ նկատեալ զանբաւ
աղաւաղութիւնս ոսկանեան օրինակի», ի

լոյս ընծայեց Հ. Յ. Զօհրապեանի ձեռքով
«ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒԽ» ՄԱՏԵԱՆ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ
ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՅ. բայտ ձշգրիտ բարգմանորեան
Նախևաց մերոց՝ ի հեղինական հաւատար-
մագոյն թիազրէ ի հայկական բարբառ. եռ-
րդապակի ի լոյս բնձայեալ յընտրեագոյն
գրչացիր գաղափարէ, համեմառորեամբ այլ

և այլ օրինակաց»։ Կ հուսկ 1860-ին բարգրատունեան տպագրութիւնը «ըստ միաբանե վաղեալի դրագրաց մերոց և յոյն բնագրաց»։

Եւ այսպէս կ'իրագործուէը Միսիթար
Ալքահօր նուիրական կտակը, որ անցուշտ
«երախտազիտական արժանաւոր տրիտուք
մըն է ոսկեղարեան դպրոցի մէջ դարբ-
նուած հայերէնի առաջին մեծ մշակնե-
պան¹».

Այսիթաք կրբահօր չընալ հրատարա-

ութեան երկուհարիւրամեայ յոբելեանը՝
735-1935, որ կը միանայ այսօր նոյն սըր-
ազան գործին գրեթէ սկզբնական երեւումի
500-ամեայ մեծ յոբելեանին՝ կարծես
արդ զուգաղիպութեամբ չէ, այլ որպէս
ի այս տեսակիշտով ալ ճշգրտուին ճնող-
երուն և վերածնողին, հայ Մշակոյթի
ահերն ստեղծողներուն և անոնց Լուսա-

ուրոգին միջեւ եղած կապերն և հանգի-
ութիւնը. ինչպէս զուշակած են Միսիթար
քրահօր դաստիարակ կոյսերու կրկին
եսիլները, և որոնց համեմատ Միսիթար
ախ որպէս ռահանորդն է իր ազգին, և
ոկրորդ՝ կաճառակիցը լուսազգեստ փա-
աւոր մարդերու, ինչպէս են արդարեւ
ահակ, Մեսրոպ ու Թարգմանիչները:

Հոս չենք ուզեր երկարել այս պատ-
ական գործին և իր յոթելինական տե-
սկէտին մասին՝ առանձին և յատուկ ա-
թիթի մը վերապահած ըլլալով՝ լաւագոյն
հտուռով։

Եւ այն ատեն աւելի մանրամասնորէն
խտի խօսինք Միսիթարայ մեծ հոգւոյն
ասին՝ որ կը բորբոքէր իր ազգին սիրոյն
ամար, օրինակներուն՝ զորս կու տար իր
որդերով, իր հիմնական զրօշին և հարա-
ատ ծրագրի մասին՝ որոնց անջինջ կո-
ողը թողած է Աստուածառնչչի վերջա-
անին մէջ:

Ահա մեծը՝ մեծերուն քով աթոռակից,
ուն անունն անզամ կը բաւէ մեր բո-
ղը սիրելի ազգակիցներուն՝ ոչ միայն
զգեպէս հրճուելու այլ նաեւ իր քայլե-
ն վրայէն ընթանալու դէպի այն ճշշ-
տիտ մեծութիւնը՝ որ անհատին փառքն
կ առանա շինութիւնը:

四〇

1. §^{6'а} «закону». множ.

ԱՊՐԻԼԵԱՆ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ԿԱՐՄԻՐ ՔՍԱՆԱՄԵԱԿԻՆ

ՏԱՐԻԵՆԵՐԸ կ'ամցնին, ու մեր ազգային կեանքի հատորը կը ստուարանայ մեր դարաւոր պատմութեան սեւ ու սփիտակ էջերով։

Գէմքեր ու դէպքեր ո՞քան եւ որպիսի, որոնք իրենց տիրանոյշ յիշատակներով մերժ խռովիքի եւ մերժ պարզութեան՝ զիրար փոխանակելով եղանակներու նման այլազան՝ «կրո գան ու կ'երթան»...

Բայց ահա էջ մը որ արեգակի հոլովումին տակ ամէն տարի, Ապրիլի կննեղուտ ծաղիկներուն հետ կը բացուի կարմիր ու մահակոտ, որուն ի տես կը սարսփի մեր էու թիւնը, մեր հոգին կ'ըմբռուտանայ, կը զայրագնի, կ'արտասուէ, կը խռովի՝ կարծես թիւնը, կորսնցնելով իր հաւասարակշռութիւնը. այսքան ահաւոր է ան, այսքան զարհուրելի, այսքան ցաւոտ եւ այսքան վսեմ ու աղէխարջ միանգամայն:

Եւ այս՝ յիշատակի խորհուրդին առջեւ աղբյու մը՝ որ բառերով չի պատմուիր,
զգացումներով չի արտայայտուիր, ինքն՝ իր ահաւոր օրինակն է, եւ իրմէ դուրս ոչ մէկ
աղբյու իրեն հաւասար :

Ու ամէնքը մէկ ու բաժան՝ քշուեցան, տարուեցան կարծես գայլըրու Վոռումզսիք, ու լիլուեցան, խոշտանգուեցան, պատառ պատառ յօշոտուեցան ճամբաններու Երկայնքին, գետերու յորձանքին մէջ, անդունդներու խորը, ապառաժներէ վար գլորեցան կարակոշկոն ու չարամահ. ոմանց գանկերը փշրեցան, ուրիշներ կացնահար, կիսամահ աղօթեցին ու բողոքեցին Երկնքի՝ յանուն անմահ արդարութեան...: Ո՞քան խումբեր ծովամոյն եւ ինչպիսի մահասարատու ոգորումներով... որքաններ վսեմ կեցուածքով, մահացու գնդակէն ինկան նահատակ: Տեսան լըռներն ու ապառաժներ, եւ լացաւ, սարսուեցաւ բնութիւն, Երկինք, այդքան մահուան եւ այդքան արիութեան վրայ:

Եւ ահա ԿԱՐՄԻՐ ՔՍԱՆՍՄԵՍԿԸ այն ահաւոր օրերուն՝ որոնց համար մարդկային բառ ու բան կը պակսի թափելու համար դժոխային անէծքի վիժանք մը մոլորդին ու ժամրոտ՝ ըիւր անգամ աւելի սիաւոր քան արդար Յոթինը:

Ո՞հ, ինչպէս մոռնալ այսքան աղջտ, այսքան զարիւրանք, այսքան դառն ու ահաւոր խողխողում: Ո՞քան ալք ու անդունդ ցափ եւ կսկիծի մեր սրտերուն մէջ՝ պատառներ անոնց պատառ պատառ սրտերուն. ինչպիսի արցունքներ միմուռ եւ այի մեր ըիւրելուն վրայ՝ ըեկելեկ նշոյներ անոնց անոյշ ըիւրելուն խաւարած... Ցիշենք որ զգանք, զգանք որ արտասուենք անոնց համար, անհուն սիրով եւ անբաւ կարօտով... Ո՞հ, թանւ կագին են այդ արցունքները անոնց համար՝ որ բնութեան զաւակ, հայրենի հողին սիրահար, իրենց բազումներով, իրենց քրտինքով ամենաբեր դրախտ էն յօրինած զայն:

Կապուած Հողին՝ որ ցեղային աւագինութիւնն էր մեր հայրերուն, փարած Գրին ու Խաչին՝ որ կտակն էր մեր Նախնեաց, կ'ապէին ու կ'երագին երկնքէն տրուած ու քռնաւորներէ խրուած ազատութիւնն իրենց ցեղին, ազատութիւնը՝ իրենց հայրերու հողին, իրենց կեանքին, իրենց զաւակներուն:

Եւ սակայն, ովք անաւոր եւ անթափանցի խորիւրով Նախախնամութեան, անոնք խողխողուեցան եղեռնագործներու պէս. ոչ ոք, ոչ գժաց անոնց՝ որ մէն, միայնակ դիմագրաւեցին իրենց զարիւրելի ճակատագըին. իրենք դիտեցին իրենց օրհասը ու յօրինեցին ու երգեցին երգերու ամէնէն թախծագինը իրենց մահաքոյր թափօրին մէջ՝ որ կ'երթար դէպի գերեզմանն անյայտ ու անժանօթ: Միապատն ու նողմեր եւ երկնքի թռչուններ միայն լսեցին անոնց կտակը՝ որ կը թրթռայ դեռ օդին մէջ, որ կու գայ կ'ընդհարի մեր սրտերուն, արինով ու արցունքով լեցնելու զանոնք:

Բայց մեր ցափ ովկեանին մէջ չմոռնանք անոնց օրինութիւնը՝ որ մեր սրտի բալասանն է, լոյսը՝ մեր մուայլ ուղիներուն: Չմոռնանք թէ անոնք մեռան՝ չուրանալու համար ինչ որ իրենց յոյն էր եւ մեր ապագան: Ո՛չ սպառնալիք եւ ո՛չ մահ չկրեց անոնց ճակատը, չարատաւորեց անոնց խիղճը, չճալեց անոնց ծունկերը պաշտելու աստուած մը՝ որ իրենց Հայրերունը չէր: Մնոնք իրենց անհուն ցափն մէջ անհունապէս զօրաւոր զգացին ինքինքնին ցեղին փառքով, հայ կրօնքի սրբութեամբ, իրենց սերունդին փարումով: Համբոյր այն հոգիներուն, համբոյր այն ճակատներուն որ դիւցազնօրէն մեռան՝ թոյլ չտալով որ մարդախոշոշ գազաններ կողոպտեն ու կոխոտեն դժոխային քըքիջով իրենց պատիւր, իրենց ազգն ու կրօնքը:

Ու անոնք իրենց անհուն ցափն մէջ երգեցին. «Թոյլ մեր մահն հաւասարի քաջ նահատակներու մահուան, ու մեր արինը խառնուի վիրաւորներու արեան...» ու իրենց ցեղին եւ կրօնքին գիտակցութեամբ համարձակ գոչեցին մարդասպաններու երեսին. «Այս հաւատքէն ո՛չ ոք կրնայ մեզ խախտել. ո՛չ իրեշտակ եւ ոչ մարդիկ, ո՛չ սուր ոչ հուր, ո՛չ ջուր. քեզմէ տանջանք, մեզմէ ալ յանձնառութիւն. դու սուր ունիս, մնոք ալ պարանոց...» ու ինկան Անմահին համար, իրենց ու իրենց Ցեղին անմահութեան համար...

Այսողորմ սպանիչները պահ մը կարծեցին թէ մեզ անճիտեցին, չքացուցին երկրիս երեսէն, եւ սակայն կանք ու կ'ապրինք մենք նշխարներ նահատակներու, նահատակներու կտակը կատարելու. կայ ու կ'ապրի արեան ծովին մէջ, Հայ Գողգոթայի վրայ մեռած ու յարուցեալ փոքր եւ մեծ Հայատանը՝ ուր կը թռչի ամէն սիրտ տարագիր, ուր կը ծիլ ամէն յոյս եւ ամէն ժափտ Հայութեան:

Յաւէտ օրինութիւնն Անմահներու յիշատակն, յաւէտ երանութիւն եւ փառք մեր Նահատակներուն, որոնց արինը մեզ կը սրբէ, կ'ազնուացնէ ու կը սորվեցնէ ապրիլ ու մեռնիլ Հայ Ցեղին սիրով, Գաղափարի եւ Անմահութեան համար:

ԽՄԲ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻՆ

ԿԸ ԴԱՌՆԱՅ Ի ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

(Շաբ. տես «Բազմավէպ» 1935, էջ 55)

13. — Բանասէրք զԽորենացին տեղափոխելու համար՝ մեծապէս յեցան նա եւ անոր Ողբին վրայ: Բատ Հ. Ակինեանի՝ նա ի սկզբան գրուած ու յարած է եղեր Ղեւոնդի պատմութեան, և ապա փոխագրուեր Խորենացւոյն ծայրը, առանց վերջարանի թողլով նախորդը¹: Զամինեան ուզեց՝ որ յօրինուած լինի առանձին 604ին, և նախ քան Խորենացւոյն պատմութիւնը, և յետ իբր 150 տարւոյ (ուրեմն գրեթէ 704ին) կցուած անոր՝ «մի անճարակ գրագէտի ձեռքով²», որ սակայն բնաւ չէ տեսեր արեգական լոյսը: Մանանդեան չընդունեցաւ Հ. Ակինեանի կարծիքը, — Զամինեան իրեն անձանօթ է մնացեր, — համոզուած՝ թէ «Խորենացու Ողբը գտնուում է բատ իս իր իսկական տեղում» (130), բայց միշտ թ դարսուն՝ պատմչին հետ: Իսկ ես կ'ըսեմ՝ թէ երեք տեսութիւնքդ ալ անչիմն են, և կը հերքուին հետեւեալ փաստերով:

ա. Ողբն այնչափ հին է՝ որքան Խորենացւոյն Պատմութիւնը, և զայս կը հաստատէ դարձեալ Աղուանից պատմիչը, որ 669ին տեսեր է զայն, և Մովսեսի Պատմութիւնին առած տեղեկութեանց հետ կոչեր է բառացի անոր վերնազիքն ալ, որ Խորենացւոյն քով այսպէս է. «Ողբը վասն բառեալուրութեանն Հայոց յազգեկ Արշակունեաց, և Կայիսկուպասեառութեանն ի ցեղէ (կամ յազգէ) սրբոյն Գրիգորի». և Կաղանկատուացւոյն քով՝ «Աստ բարձաւ թագաւորութիւնն յԱրշակունեաց, և հայրապետութիւն ի ցեղէ սրբոյն Գրիգորի» (Ա, գ):

բ. Ոչ միայն քան զԱղուանից պատմիչը կանուխ էր Ողբը, այլ և մասն Խորենացւոյն Պատմութեան, ինչպէս է գեռ այսօր: Մեր հին պատմագիքը, օրինակ Կորիւն, Եղիշէ, Ղազար և այլք, իրենց գործերը կ'աւարտեն մաղթողական փառատրութեամբ մը, ինչպէս բոլոր հին ս. Հարք կ'ընէին: Խորենացին նոյնալէս կը վերջացնէ Ողբը. «Յորմէ պահեսցէ զմեզ Վրիստու Աստուած, և զամենեսեամ՝ ոյք երկրպագեն հմաձնարտորեամբ. և նես փառք յամենայն եղականաց. ամեն»: Ողբ զատելով Ողբը Պատմութենէն, վերջինս կը մնայ առանց փակման: Նոյնալէս մնացեր է Ղեւոնդ եւս: Բայց նախ՝ իրաւունքն ստացողին է. և յետոյ՝ Ողբը սերտիւ կապուած է Մովսեսի Պատմութեան հետ, և մէկ մասին մէջ ուղղակի անոր ամփոփումն է, որով անոր կը պատկանի, ինչպէս պիտի տեսնենք այժմ. իսկ Ղեւոնդի շարագրածին հետ բնաւ աղերս չունի:

գ. Խորենացին Տրդատայ սպանման առթիւ աւ ունի «ողբերգական մեղաղորութիւն» մը (Բ, զբ), որոյ և Ողբին մէջ կայ զուգակցութիւն գաղափարաց, ինչպէս նա եւ յատուկ բառեր Ողբին ու Պատմութեան մէջ, հաստատելով՝ թէ երկուն ալ նոյն գրչին են, ինչպէս պիտի մատնանըշենքնը ստորեւ՝ համեմատութեան մէջ:

դ. Ողբին գրութեան նիւթն ու ժամանակը ճշգելու համար՝ զայն պէտք է նկատենք իւրեմնի ամրաղջուրեան մէջ, և ոչ թէ քաղ հանելով ու բռնազրուելով անոր մը կամ

1. Անձնաւ, 1930, 75: — 2. Անդ 1931, 127: